ՄԵԿԱՆՈՒՆԵՑԵՐՈՑ ԸԾԱՆՑՆԵՐ ՀՇՑԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

Հարցում մը, ուղղուած ինձ Հայերէնագէտ մը կողմէ, յորդորեց զիս զբաղիլ խընդրով, որուն մասին, որչափ գիտեմ, ամփոփ գրուած մը լոյս չէ տեսած տակաւին:

1· Հին ազգերու քով անհասը կը զանազանուէր իր նմանէն անունով, հայրանունով, տոհմանունով, ցեղանունով եւ տեղանունով, ցանցառ անգամ մասնաւոր յորջորջումով: Այսպէս Վարդան էր հայ յազդէ, Մամիկոնեան է ծոհմէ, որդի Համազասպայ· Մաշտոց որդի Վարդանայ, Հացեկացի եւ այլն:

2· Հայրանունը յաճախ կը յիշուի սեռականով, դեղչմամբ «որդի» կամ «դուստր» բառին· այսպէս մասնաւորապէս թարգմանական գրականութեան մէջ· օրինակներ· Դարեհ Վչտասպեայ, Աղեքսանդրոս Փիղիպպեայ, Լիանդրա Պաղոմէի, Թեսաղոնիկէ Փիղիպպեայ, Ցակոբոս Զեբեդեայ, Փաւստոս Բիւզանդեայ, Աղեքսանդր Մամեայ, եւ այլն, ուր յոյն բնագիրներու մէջ անուան կից կը տեսնուի ὁ τοῦ կամ պարզապէս τοῦ, յօդը, որ կը յարաբերէ զեղչուած ὁ υἱός «որդի» բառը, որ պիտի տար հայերէնի մէջ Ա· Ա· որ (է որդի), ինչպէս կը գտնենք Ղուկ· Գ· 23—38 «որ Ցակոբայն, որ Հեղեայն...»: Դասական հեղինակները սովոր են յունական յատուկ անուններու –ոս, –իոս, –էոս, –էս, –է վերջաւորութիւններու սեռականը հայացնելու –եայ, իսկ –անտոս, –ոնտոս սեռականաձեւերը, –անդեայ, –ոնդեայ· այսպէս Բիւզաս, Բիւզանտոս = Բիւզանդեայ, որ ուշադրութեան արժանի է հայրանուններու համար: Հայկական յատուկ անունները սովորաբար սեռականին մէջ ունին –(ե)այ, քիչ անգամ –ի եւ –ու: Այսպէս նաեւ հին պարսկերէնի մէջ -iya, աւեստ· -ia եւ նոր պարսկ· -i, վերջինը նաեւ ածականակերտ ածանց կը ծառայէր, ինչպէս նաեւ հայերէնի մէջ արծաթ–ի, երկաթ–ի, մեղու–ի, բիւրասպ–ի, բայց նաեւ արծաթեայ, երկաթեայ, եւն:

3· Հայրանունական ի –ան (–եան) ածանցը, որ տեղ տեղ կիրարկուած է հայ մտաւորականութեան մէջ յատկապէս իշխանական հայրանուններու կից, նոր պարսկերէնէ փոխառութիւն կ'երեւայ, որուն աւեստականն է -ana, եւ նոր պարսկ· i –an· այսպէս Արտաշէր ի Փապակ–ան, Խոսրով ի Կաւատ–ան· Վէն ի Խոռ–եան, Ատրվէնասպ ի Տապ–եան, Ատրվէնասպ (ի) Ցոզմանդ–եան (փարպ· 128, 118)· Admet-i Mazatian (Justi, Iranisches Namenbuch, 201), Ոստան ի Մարզպան–ան (Աչխարհացոյց, 606): 554ին Դուին գումարուած ժողովին մասնակից հայ իշխանները ստորագրած են իրենց հայրանունները (Գիրք Թղթոց, էջ 73—74)·

Արտաւազդ ի Սահակն,
Ջաւրակ ի Գղաւոնան,
Սամուէղ ի Մամական,
Վարազ–Ցոհան ի Ցոհանան,
Վրիւ Յարտաչրան եւ այլն·

ուրիշներ՝

Դաւոյ ի Գարջուղեան,
Վարդան ի Մուշեղեան,
Սահակ ի Հմայակեան (նաեւ՝ ի Հմայական) եւ այլն:

Աղուանից իշխանները 700ին առ Արգէմելիք ամիրա թղթին տակ դրած են իրենց անունները (Պատմ· Աղուանից, Գ· 10)·

Պատրիկ ի Բարդեան,
Պալ ի Հրահատեան,
Վահան ի Վարազ–Ցոհանեան, եւ այլն:

4· Այս –ան ածանցը կը տեսնենք –ան–ք յոգնակի ձեւով նաեւ Մարեմանք (Ցովհ· ԺԱ· 45· «որ եկեալ էին առ Մարեմանս», այսինքն առ Մարիամ եւ Մարթա), Վարդանանք, եւ այլ կազմութեանց մէջ, որ կը յիշեցնէ պարսկական յոգնակի կազմող -an ածանցը, զոր կը տեսնենք պարսկերէնէ փոխ առնուած պատուանուններու մէջ· Մովպետաւ Մովպետ (Սեբէոս, 27, այն է Մովպետաց Մովպետ), շահան շահ (արքայից արքայ) եւ այլն:

5· Հայրանունական –եան եւ –եանց ածանցները հայերէնի մէջ յատկապէս մականունակերտ ածանցներ կը նկատուին, գործածական այսօր ալ· ունինք հնուէնէն Մամիկոնեան, Դիմաքսեան, Աբեղեան, Ռոփսեան, Ցովսեփեան տոհմանունները, եւ թարգմանական գրականութեան մէջ «ազգ, տոհմ, զաւակ Ցակոբեան (Սագմ·, Մակաբ· Բ· 1), Պաւղոսեան, Ապողոսեան, Կեփայեան, Բրիսոսեան (Ա· Կոր· Ա· 12, ուր յոյնն սեռական է), ազգ Փիղիպպեան (Եւս· Քրն· Ա· 326) եւն: Ասկէ զարգացած է յոգնակի ձեւը· Ցեսու Ցովսեղեկեանց, Զորաբաբէլ Սաղաթիէլեանց, Ա· Ցովսեփեանց (Ա·

Եզր·): Այսպէս նաեւ Գրիգոր, Թորոս Սուքիասեանց (նաեւ –ացոց)· գործածական նաեւ ԺԹ· դարուն, այժմ ցանցառ կիրարկուած:

6· –անց հաւանօրէն –ան–f ածանցին յոգնակի սեռականն է, նմանութեամբ –եանցի· ինձ ծանօթ են· Աստուածատուր Եպիսկոպոս Ովսաննայ (ԺԴ· դար), Աւետիս Աղցորմկանց (1312), Լեւոն Ասլհատանց (1260), Հեթում Զօթիկանց (1274), Սարգիս Սամուիլանց երէց (1252): Մարգար Փշրկանց (ԺԸ·): Այսպէս նաեւ Ստեփանոս Գոյներ–ցանց եւ Գ· Տուրքերիցանց (ԺԴ· դար) այժմ –երիցեան:

7· –ենց կ'ենթադրէ –եանց ածանցին ա ձայնաւորին կորուսը· գործածական սովորին հայերէնի եւ ժողովրդական լեզուի մէջ· կը յիշեմ Սեբէոսոս երկաթենց (1321), Ներսէս Պալիենց, Ցովհ· Քերովբենց, Գր· Ծերենց, Ցակոբ Նետրարենց, այսպէս նաեւ Հոնենց, Բրգուբենց, Նորագիւղներէն՝ Զաքենց:

8· –ոնց· կ'ենթադրէ –ենց ածանցի սղումը ο ձայնաւորէն ետքը· օրինակներ· Հեթում «որ մականուն Փաչկոնց կոչի» (1310), Սարգիս Մոզոնց (1369), Թորոս Թափրոնց († 1342), Օշին Պայլոնց († 1299), Պծոնց ածուք (Սիսուան, 541), Նորագիւղներէն՝ Խաչկոնց, Ագոնց (°), Ադոնց եւն:

9· –ունց· ինձ ծանօթ են այս ածանցով Խուհունց, Բակունց մականունները:

10· –եցի· ածանցս նկատուած է առ հասարակ տեղանունական ածանց, ինչպէս Կոզբացի, Պաղնացի եւն: Բայց երեւան կու գայ ան նաեւ իրրեւ մականունակերտ ածանց· այսպէս Ստեփանոս Վ· Ցակոբցի (ԺԲ· դար), Կոստանդին քահանայ Հեթմցի (1311), Մատթէոս եպ· Ցովանիսցի (Սիսական, 372)· Ազոստինոս Բաղենց կոչուած նաեւ Բայեցի: Ցովհ· կաթողիկոս «էր ազգաւ Հեթմցի» (Սմբատ, 115), այս ինքն Հեթմեաններէ· Թորոս «մականուն Գորգացի կոչեցեալ» (1217)· Կոստանդին Հռէփսիմեցի (1269): Գրեցաւ (Շարակնոցս) ի սադպ օրի– Նակէ որ կոչի կոստընկցի» (1289), այս ինքն Կոստանդինեան: Գրիգոր Խուլ, որ ԺԴ· դարուն ծաղկած անուանի գրիչ մըն է, յետին– Ներէն անուանուած է Խլկցի, այսինքն իր օրի– նական Շարակնոցը կոչուած է Խլկցի=Խուլեան օրինակ)· Այսպէս նաեւ Ցովհաննէս Սանահնեցի 1411ին օրինակած է Մանրուսմունք մը «յընտիր օրինակէ կարապետցւոյ», այսինքն կարապետ գրչի օրինակէն· Այս տեսակէտով ուշագրաւ են երեք տեղիք Աղեքսանդր Մեծի Պատմութեան մէջ, խմբագրութեամբ Յաչատուր Կեչառուեցւոյ (1300ին)· «Աղեքսանդրացիք, Դարեհացիք (էջ 58 եւ 103), ուր Վիեննայի ընտրելագոյն օրինակը, թ· 947, որ հնագոյն բնագիրը կ'ընծայէ, կը կարդայ «Աղեքսանդրեանք» եւ «Դարեհեանք»

10· –ոց· այս ածանցը կ'ենթադրէ –ոնց ածանցը հետեւեալ տեղանուններու մէջ· Կոստոնց գիւղ (Սիսուան 208), Կոստանդնոց գիւղ (անդ 146) եւ Մովսիսոնց վանք (անդ, 541)· վերջինս յայտնապէս «Մովսիսեանց», «Մովսէսի հիմնած վանք» ձեւէն յառաջացած է, ինչպէս նաեւ «Յոհաննոսոնց գիւղի» (1255):

12· –ունի ածանցը յատուկ է նախարարական ինչ ինչ տուներու կամ տոհմերու, որոնք հնագոյն ծագում կ'ենթադրեն· կը յիշեմ· Ամատունի, Արծրունի, Մանդակունի, Ռշտունի, Սիւնի եւն: Այս անունները կիրարկուեցան նորագոյնէն իրրեւ մականուն: Ուրիշներ այս –ունի ածանցը գործածեցին — զեղծումով — իրրեւ մականունակերտ ածանց: Այս համաճարակը սկիզբ առաւ մասնաւորապէս 1857էն ետքը, երբ լոյս տեսան Հ· Ղ· Ալիշանի Նուագները նորանշան խորհրդերով· Մանկունի, Մաղթունի, Հայրունի եւ Տխրունի:

Այս սկզբունքով ծնունդ առին այնուհետեւ Ակնունի, Ատրունի, Հայկունի, Հաբեթունի, Մանկունի, Մարտունի, Զէթունի, Քաջունի եւ այլն եւ այլն կեղծանունները:

13· –որդի, –ձագ: Բնական հայրանուններ կարելի է համարիլ այն բարդութիւնները, որոնք կազմուած են այս բառերով· այսպէս Սահակ քահանայ Դարբնորդի (949ին· այժմ՝ Դարբինեան)· Ստեփ· Երիցորդի (1274) = Երիցեան, Սմուէլ Կոմսաձագ (Սմ· Ասողնիկ, 244), Ցովհաննէս եպիսկոպոս «որ մականուն Դանիէլձագ» (1314)· Ստեփանոս Տէր–Ցուսկան–որդի (ԺԳ· դար), Ստեփանոս Տէր–Ցուսիկեան: Ուշ չերջանին երեւան այժմ Տէր–Ցուսիկեան, Համբարձում–օղլու, Սէֆէր–օղլու եւն:

14· Եկամուտ են –եվ, –օփ (–ով), –ովսկի, –ովիչ եւն ածանցները, որոնք ուսերէնէ եւ լեհերէնէ փոխառութիւններ են:

© National Library of Armenia

15· Տեղւոյս չեն հայիր այն վիպագրչական եւ նոյն կարգի յատկացուցիչները, որոնք որուած են անձնանուններու, այսպէս Սահակ Զայնող, Պետրոս երկաթի, Յովսէփ կաթիճ, Սահեփանոս Ասողնիկ, Սահփ· երկայն, Յովհ· Արջուկ, Թորոս Ռօսլին (1262), Սա· Նատեր եւ նմաններ:

Հ· Ն· Ա·

ՄԵՀՈՒԱՆ ՀՈՒՆՁԵՐԸ ՀԵՑԵՓԻՏԵՊԱՆ ԸՍՊԵՐԻՆՃԻ ՎԸՐՑ

† ԱՒԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Հայ գրականութեան անդաստանին վրայ խոնարհեցաւ ծառ մ'ալ բարձրաբերձ, պըտղալից եւ մրգաշատ, որուն կենսունակ արդիւնքներէն ծծած էին անցեալ եւ ներկայ սերունդները անյագօրէն անունդ ոգեպարար եւ մառգուարճ, եւ պիտի վայելեն եկող սերունդները նոյնքան հոգեմտալ:

Աւետիս Ահարոնեան ծնած է 30 յունուար 1866 Իզմիրի մերձակայ Իգդիրմաա գիւղը Սուրմալի գաւառի մէջ: Իր ուսանելց կրթական ընթացքը կատարեց Էջմիածին Գէորգեան ճեմարանը (1881—1886)· յաջորդ 10 տարիներուն գործեց ուսուցչական աստիճանի վրայ Իգդիր, Նոր-Բայազիտ եւ այլ վայրեր: 1898—1901 հետեւեցաւ Լոզանի Համալսարանի մէջ պատմափիլիսոփայական բաժնին. ապա տարի մը (1901) Պարիս, Սորբոնի մէջ գրական բաժնի: Վերադարձաւ Տիգրիս (1902) աշխատակցելու Աբասխանեանի «Մուրճ» ամսագրին (1902—1905): Ան դարձեալ Եւրոպա է 1905—1906 տարիներուն: Վերադարձին կը կարգուի տեսուչ Ներսիսեան Դպրոցի (1907—1909): Այնուհետեւ մինչեւ 1923 ապրեցաւ Ահարոնեան միջամուխ քաղաքային եւ քաղաքական գործերու: Ան արդէն Պարիս հաստատուած էր: 1923ին նուիրուեցաւ միւսանգամ գրական աշխատանքներու· այս տասնամեայ գրական բեղուն գործունէութիւնը յանկարծ ընդհատեց դժբախտ կաթուած մը (11 փետրուար 1934 ի Մարսէյլ), որ անգործութեան դատապարտեց իր գրիչը 14 տարի: Վախճանեցաւ Աւետիս Ահարոնեան տասնոյս ապրիլ 20ին ի Մարսէյլ, իր գրական գործունէութեան 60 ամեակին եւ կեանքի 82 ամեայ հասակին:

Ա· Ահարոնեան հայ նորագոյն գրականութեան համար հանդիսացաւ ականաւոր դէմք մը իր բազմաթիւ գրական ստեղծագործութիւններով:

Իր գրական գործունէութեան առաջին 30 տարիները կ'իյնային այն շրջանին, երբ Տաճկահայաստանի ազատագրութեան շարժումը հրատապ փուլի մէջ էր: Սահմանի այն կողմէն սկսած էին հարստահարուածները փախստեամբ ապաստան փնտռել Կովկաս, անօթի եւ ծարաւ, բորկի եւ գրգիլքներու մէջ: Այդ փախստականներէն մաս մը Իգդիրէն կ'անցնէր: Ահարոնեան հայրենասէր եւ տէր զգայուն սրտի, արցունքը ականդիքին, իր գրական առաջին փորձերն նուիրեց այդ հայ տառապանքի եւ հայ վշտի ողբերգութեան: Երգեց ոչ միայն հայ ժողովուրդի կրած աղէտը, այլ եւ սիրտ դրաւ իր երգերուն մէջ, չարժելու կարեկցութիւն թշուառներու հանդէպ:

Այս տեղ կանգ չառաւ: Բարձրացուց բողբի ձայն. ինքնին անցաւ մարտիկներու շարքը, պայքարելու համար հայ դատի համար: Ահարոնեան ունէր չնորհքը ոչ միայն դեղեցիկ գրելու, այլ եւ հռետորաբար խօսելու:

Տեսաւ Եւրոպա, շրջեցաւ Զուիցերիա, Իտալիա եւ Գաղղիա, Գերմանիա եւ Աւստրիա, ուսումնասիրեց արեւմտեան մշակոյթի լուսաւոր եւ ստուերոտ էջերը, եւ նկարչի վրձինով պատկերացուց իր ճանապարհորդական յուշերը: Երգեց իր կարգին հայրենի մշակոյթի պայծառ դէմքերը եւ պատմեց իր կեանքի ասպարէզէն ուրախ եւ տխուր դրուագներ:

Ներքաշեակ արուեստագէտ էր Ահարոնեան, դասական ոճի սիրահար: Արտայայտուեցաւ պարզ, ամէնուն դիւրընկալ ոճով, եւ գտաւ լայն շրջանակի մէջ հիացողներ: Ունէր նա իր տրամադրութեան տակ ճկուն լեզու, հարուստ բառամթերք, ստեղծագործ միտք, զգայուն սիրտ, խորաթափանց տեսութիւն, հռետորական թռիչք, դիւրաստարբիչ, հայ եւ օտար կեանքէն բազմազան տպաւորութիւններ, որոնք ձեռն ի ձեռն դաչնաւոր, տուին անոր ստեղծագործութիւններուն ձիւ եւ բովանդակութիւն, լայն եւ գոյն, տեսք եւ հմայք, մէկ խօսքով ներդաչնակ կառուցուածք:

Պիտի չուզեմ թուել հոս մի առ մի այն մանր պատմուածքները, գողտրիկ պատկերները, վիպական եւ ուղեգրական հատորները, պատմական դրուագներն եւ նմանները, որոնց համազրական ժողովածոյքը ճեռնարկած է, գովելի չանասիրութեամբ, հանդուցեալի ժառանգը, Վարդգէս Ահարոնեան, հրատարակել, եւ արդէն լոյս տեսած են Ա· եւ Դ· հատորները: Բայց տեղս կը պահանջէ յիշել գոնէ «Արեւելեան լոյսը Հայոց հանդէպ» եւ աշխարհումբ», «Աւարայրի ոգեկոչումը» եւ յատկապէս «Հռո կինը» (Տփղիս 1897), ուր ազգագրական տեսակէտով կը նկարագրէ հայ գեղջուկ կինը իր ընտանեկան եւ ընկերային կեանքի մէջ:

Անտարակոյս ուրիշ պայմաններու մէջ աւելի ճոխ պիտի ըլլար թիւը այն ստեղծագործութիւններու, զորոնք տուաւ Ահարոնեան: Բայց նա չուզեց ապրիլ միայն հայ գրականութեան համար, այլ նաեւ հայ ժողովուրդի համար: Եւ պիտի մնայ իր անունը անմոռաց թէ' հայ գրականութեան եւ թէ' հայ ժողովուրդի ծոցին մէջ:

Եւ մենք երբ կը յայտնենք մեր ցաւը հայ բանաստեղծի եւ հայ Գործիչի մահուան առիթով, չենք կրնար չարտայայտել մեր խոր բին ցաւակցութիւնը Հանգուցեալի վշտահար Տիկնոջ Տ· Նուարդ Ահարոնեանի եւ իր որդւոյն Պր· Վարդգէս Ահարոնեանի:

Հ· Ն· Ա·

Resumé.

P. N. Akinian: **Der Ursprung des gotischen Alphabets.** Ist der Erfinder Wulfila, Chorbischof der Goten, oder Maschtotz, Chorbischof der Armenier? Ein Versuch zur Klärung der Frage. I. S. 321—341.

Der hl. Maschtoz, der im Jahre 408 für die armenische und um 416 für die georgische Sprache Alphabete erfunden und damit die Grundsteine zur Förderung der Literatur der beiden Nationen gelegt hatte, bereiste um 420 Römisch-Armenien (nach der Einteilung vom Jahre 385) mit dem Zwecke, die nationale Literatur zu verbreiten. Anatolius, dux militum per orientem, unterbreitete sein Vorhaben dem Kaiser. Darauf wurde Maschtoz als kaiserlicher Gast nach Kpl eingeladen. Er erreichte die Residenzstadt in Begleitung Ginth's, Bischof von Derdschan, und wurde vom Hof und Kirche als Erleuchter der nördlichen Gegenden herzlichst empfangen. Kaiser Theodosius II. kam seinem Verlangen in allen Punkten entgegen. Nach Ostern kehrte er nach Römisch-Armenien zurück. Auf Staatskosten eröffnete er Schulen, sammelte junge Armenier um sich und begann mit dem Unterricht. Koriun, der Zeitgenosse und Schüler des Meisters, der uns diese Einzelheiten berichtet, bringt unerwartet auch einen Passus, als ob er es bis dahin vernachlässigt hätte, darüber an geeigneter Stelle zu berichten. Dieser Passus lautet: „Um jene Zeit herum kam zu ihm ein Priester Aluane nach der Nation, namens Beniamin. Und er erforschte die barbarischen Worte der aluaneischen Sprache, fertigte dann Schriftzeichen an nach seiner von obenher geschenkten kunstfertigen Begabung. Und durch die Gnade Christi gelang es ihm (die Schriftzeichen nach der Reihe) zu ordnen, (mit Namen) festzusetzen und (deren arithmetischen Werte) abzuwiegen."

Woher kam Beniamin und in wessen Auftrag? Wenn er ein Aluane und seine Landsprache aluanisch war, so sollte seine christliche Gemeinde ihre Niederlassung im Lande der Aluanen, d. h. in Albanien, haben. Um 420 war Arsuales König von Albanien und Bischof Moses das kirchliche Oberhaupt. Um 415 besuchte Maschtoz Albanien und im Einvernehmen mit dem König und dem Bischof führte er dort das armenische Alphabet und die armenische Literatur ein. Albanien im weiteren Sinne erstreckte sich bis zum kaspischen Tor und bis zur Küste, bewohnt von zahlreichen Stämmen mit 26 Sprachen. Das Kulturzentrum des Landes aber, Albanien im engeren Sinne, bestand aus den Provinzen Ardzach und Uti, welche 400 Jahre hindurch Teile Groß-Armeniens und wie dieses christianisiert waren (im Jahre 218) und sprachlich und kulturell mit ihm innig angeknüpft erst im Jahre 297 politisch an Albanien abgetreten wurden. „Albanien" galt nur als eine geographische Bezeichnung, ein albanisches Volk existierte nicht (S. 328—333). Nach dieser Auffassung konnte Beniamin weder aus Albanien noch im Auftrag des albanischen Königs bzw. Bischofs zu Maschtoz gekommen sein. Daher hat Moses Chorenazi (um 850) die fragliche Stelle in dem Sinne verdreht, daß Beniamin von Maschtoz selbst berufen als Dolmetscher aus Siunik' kam, um dem Meister bei seiner Bemühung um ein Alphabet für die g a r g a r i s c h e Sprache beizustehen. Die Gargaren traten in Albanien als ein mächtiger Volksstamm erst im 8. oder 9. Jahrhundert hervor (S. 324—328).

Dieser Passus bei Koriun hat manche Gelehrten zur Suche nach „aluanischen" Schriftzeichen angeregt. Im Jahre 1838 teilte E. Boré der französischen Akademie mit, daß er in einer Handschrift zu Edschmiatsin das verlorene albanische

© National Library of Armenia